

اهمیت مشاغل تولیدی از دیدگاه معصومین (ع) با رویکرد فقهی و اجتماعی

سمیه باتمانی^۱، پریسا رستم آبادی، پریسا عسکری

چکیده

از دیدگاه اقتصادی، کثرت شغل‌های تولیدی محرک نظام اقتصادی تلقی شده که مهم‌ترین اثر آن، توسعه اشتغال، کاهش جمعیت زیر خط فقر و کنترل تورم می‌باشد. این پژوهش با هدف بررسی اهمیت مشاغل تولیدی از دیدگاه معصومین (ع) با رویکرد فقهی و اجتماعی انجام شده است. کارآفرینی در کلام بزرگان به کرات توصیه شده و وابستگی به تولید خودی و عدم خرید از بلاد غیرمسلمان نیز در روایات مختلف از معصومین (ع) موجود است که این امر تنها در سایه اشتغال تولیدمحور محقق می‌شود. قاعده اتلاف با هدف مبارزه با تلف اموال مسلمانان، به کارآفرینی توصیه کرده که ارزش افزوده به کالاهای تولیدی کشور اضافه شود. مطابق قاعده احسان نیز با هدف خیرخواهی کل جامعه، می‌بایست نسبت به توسعه شغل‌های تولیدی اقدام کرد. مطابق قاعده اولویت و سبق، مسلمانان در امورات خیر می‌بایست از هم سبقت بگیرند که بنا به تفسیر، کار تولیدی را نیز شامل می‌شود. در نهایت اینکه بر پایه قاعده اولویت و سپس سوق المسلمین، ضرورت توجه به کار تولیدی در اسلام به اثبات رسیده و افراد از اشتغال‌های با نتایج غیرمطلوب، برحذر داشته شده‌اند.

واژگان کلیدی: شغل، کارآفرینی، کار تولیدی، فقه اجتماعی، فقه اسلامی.

^۱ طلبه سطح دوم، پایه پنجم، حوزه علمیه امام خمینی (ره) Email: S.ba@gmail.com

مقدمه

در حال حاضر، مرزهای یک کشور توسط نظام نوین سیاسی تعیین شده و پیشتر نظام حکومتی بر جهان حاکم بود. در داخل هر کشور به هر تعریفی (قدیمی و یا جدید) نظام اقتصادی وجود داشته که تمامی فعالیت های اقتصادی آن کشور را تحت پوشش قرار می دهد. شهروندان یک کشور نیازهایی برای مصرف داشته که می بایست تامین شوند. در صورت تامین به موقع نیازها، تورم رشد نداشته و این برهم خوردن نظام عرضه و تقاضاست که تورم ایجاد می کند. تامین نیازها یا به طریق واردات و یا تولید انجام می شود. برای واردات کالا، می بایست مازاد تولیدات کشور صادر شده و در ازای آن، واردات صورت گیرد و در عین حال هر اندازه نیازهای داخلی با تولید تامین شود، نیاز به واردات کمتر می شود. بدین صورت است که نظام عرضه و تقاضای در یک سطح مناسب قرار خواهند گرفت و تورم در نظام اقتادی کنترل می شود. نظام تولیدی به نسبت نظام وارداتی، نیاز بیشتری به نیروی کار داشته و همین مسئله موجب اشتغال افراد شده و جمعیت زیر خط فقر کاهش می یابند. در واقع، با خرید کالای تولید داخل، دستمزد کارگر هم وطن پرداخت شده و این در حالی است که با خرید کالای خارجی، به کارگر خارجی دستمزد پرداخت می شود و کارگر داخلی پس از دریافت حقوق، مجدد همان پول را در نظام اقتصادی کشور خرج کرده که به نفع کل جامعه به اتمام می رسد. بسیار پیش از اینکه اقتصاددانان به ضرورت توجه به تولید در یک کشور معتقد باشند، اسلام عزیز اقتصاد و تولید را موتور حرکت جامعه دانسته است. دین مبین اسلام بر پایه توصیه های بزرگان، برای اقتصاد و تولید اهمیت زیادی قائل شده است. یکی از دلایل مخالفت اسلام با رباخواری، اهمیت تولید است و توصیه شده که سرمایه می بایست در راستای تولید در جامعه باشد و نه وسیله معامله گری. در کلام معصومین (ع) توصیه به کار تولیدی مشاهده شده و در احادیث نسبت به توسعه فعالیت های تولیدی توصیه شده است. در عین حال فقه اجتماعی که یکی از منابع آن احادیث معصومین (ع) بوده و از دیگر منابع فقهی همچون قرآن کریم و قواعد فقهی سرچشمه می گیرد، نیاز جامعه را یک اقتصاد سالم خوانده که در پرتو کار مولد ایجاد می شود. توصیه آیات و روایات، تولید با تلاش و زحمت و استفاده از دسترنج تولید است. بر پایه آن می بایست نسبت به کار و تلاش تولیدی اقدام جدی کرد. تولید می تواند موتور محرک اشتغال زایی باشد.

لذا بر پایه قاعده اجتماعی مبارزه با بیکاری می بایست به تولید اهمیت ویژه داد. قبول کار پرزحمت و رنج‌آور نیز از توصیه های اسلام بوده و از نظر اجتماعی نیز مفید است. در واقع کارهای پرزحمت که افراد جامعه از آن گریزانند، توصیه شده است. تولید به نسبت دیگر مشاغل، پرزحمت‌تر است و لذا بر پایه توصیه به کار پرزحمت می توان اهمیت توجه به کار تولیدی را توجیه نمود.

در این پژوهش، محقق برآن است که اهمیت کار و تولید در فقه اجتماعی را بیان کرده و تأثیرات آن را بر زندگی انسان مورد بررسی قرار دهد و تکلیف اعضای جامعه اسلامی در خصوص امورات تولیدی را تعیین کند. لذا ابتدا به تعریف کار و اشتغال پرداخته، سپس دیدگاه اسلام در مورد کار بیان شده و نهایتاً قواعد فقهی مرتبط با اشتغال بحث گردیده است.

۱- اشتغال

یکی از مقدس‌ترین واژه‌هایی که در متون اسلامی و در فقه اسلامی مورد استفاده قرار گرفته، واژه شغل می- باشد و تأکید زیادی به آن شده است. در قرآن و سنت، افرادی که در زمین و دریا با استفاده از مواهب الهی برای کسب روزی حلال تلاش کرده و ایجاد شغل می‌کنند تشویق شده و با کسانی که در راه خدا جهاد می- کنند مساوی شمرده شده اند. در مقابل از افراد بیکار و تنبل به عنوان افرادی کم ارزش و غیرقابل اعتماد و دور از رحمت حق یاد شده است.^۱

شغل عبارت از مجموع وظایف و مسئولیت‌های مرتبط و مستمر و مشخصی است که از طرف سازمان امور اداری و استخدامی کشور به‌عنوان کار واحد شناخته شده باشد.^۲

در اقتصاد، کار یکی از عوامل تولید کالا و خدمات می باشد و در عوض آن دستمزد پرداخت می گردد، عامل انسانی در جریان تولید است و در هم افکار از جایگاه ممتازی برخوردار می باشد.^۳

^۱ صدر، اقتصاد در مکتب اسلام، ج ۱، ص ۲۳۱.

^۲ همان.

^۳ همان.

افراد جامعه به واسطه شغل خود مزد دریافت کرده و اگر این پول‌ها در داخل خود جامعه هزینه شود، چرخش نظام اقتصادی به خوبی انجام می‌شود. بیکاری به معنای تلف نیروی انسانی بوده و موجبات تاسف. لذا امیت داشتن شغل در کلام معصومین (ع) توصیه شده است.

۱-۱ تعریف کار

نظر لغوی کار به معنی فعل و عمل می‌باشد و هرآنچه که از شخص صادر و خود را به آن مشغول کند. در اقتصاد، کار یکی از عوامل تولید کالا و خدمات می‌باشد و در عوض آن دستمزد پرداخت می‌گردد، عامل انسانی در جریان تولید است و در همه مکاتب فکری از جایگاه ممتازی برخوردار می‌باشد. کلسن، کار را چنین تعریف می‌کند: «استفاده ایست که انسان از نیروی مادی و معنوی خود در راه تولید ثروت یا ایجاد خدمات می‌برد»^۱

غلامعباس توسلی به طور کلی کار را چنین تعریف می‌کند: «مجموعه عملیاتی که انسان با استفاده از مغز، دستها، ابزار، و ماشینها برای استفاده عملی از ماده روی آن انجام می‌دهد و این اعمال نیز متقابلاً بر انسان اثر می‌گذارند و او را تغییر می‌دهند»^۲

براساس تعریف مرکز آمار ایران «هر نوع عمل فکری یا فیزیکی که مطابق قوانین کشور و عرف جامعه غیرمجاز تلقی نشود و برای کسب درآمد، اعم از نقدی یا غیرنقدی صورت گیرد و نتیجه آن تولید کالا و یا خدمت باشد، کار تلقی می‌شود»^۳

می‌توان گفت در تعریف کار سه ویژگی مطرح است. اولین این که کار فعلیت فکری یا فیزیکی انسان است، دوم این که از طریق آن کالا یا خدمتی تولید می‌شود و سوم در قبال آن دستمزد پرداخت می‌شود.

۱. توسلی، جامعه‌شناسی کار و شغل، ص ۹

۲. همان، ص ۱۰

۳. سازمان کشاورزی استان سیستان و بلوچستان، بررسی مفاهیم اشتغال و بیکاری

کار در اسلام تعریف گسترده‌تری دارد و معانی بالاتری به خود می‌گیرد. مبنای درآمد و عامل تولید می‌باشد. اما با دیگر عوامل تولید متفاوت است و عوامل دیگر تولید در خدمت این عامل هستند. در واقع کلیه ثروت‌ها برای انسان خلق شده و کار در خدمت عوامل دیگر تولید قرار ندارد. در نظام سرمایه‌داری نیروی کار در خدمت سرمایه و ابزار تولید است. همچون دیگر عوامل تولید کار خریدنی می‌باشد و ارزش نیروی کار به اندازه بازده آن و تاثیرش بر مقدار تولید است. در نظام سوسیالیستی براساس نظریه ارزش کار، اهمیت کار به وسیله ارزش مبادله ای کالا و به مقدار کالا صرف شده در آن برآورد می‌شود.^۱

یکی از دلایل مخالفت دین اسلام با تن‌پروری و بیکاری، حرکت به سمت شیطان بوده که بیان شده شیطان برای دست‌های بیکار کار پیدا می‌کند. در واقع اشتغال، موجب تمرکز فکر انسان بر روی مسائل مثبت گردیده و از بسیاری از لغزش‌ها ممانعت می‌کند. در حال حاضر نیز بیکاری منشاء بسیاری از جنایت‌ها و گناهان است.

۱-۲ تفاوت دیدگاه اسلام با دیگر مکتب‌ها در زمینه کار

مثلاً آنچه که از فقه و احادیث بر می‌آید، مثل حق اولویت که ما را دارای وظیفه کرده و به هر مسلمانی وظیفه را می‌دهد تا یک سنگ بنای برای اقتصاد خود و تولید خود قدم بردارد. هرکس به اندازه خود، باید در راستای تولید و اقتصاد کوشش کند؛ زیرا فقه اسلامی، این تاکید را داشته تا جایی که اگر حتی امنیت تولید و اقتصاد ضربه‌ای و یا خراشی به کسی وارد شد، شخص تولید کننده هیچ مسئولیتی بر گردن او نیست و این قاعده احسان است که دفع ضرر از جان یا مال دیگری را بر انگیزه خدمت و نیکوکاری مسئولیت آور نمی‌داند.^۲

اگر به فقه اسلامی رجوع شود، چنین مشخص است که باید طبق قاعده اتلاف عمل شود، زیرا در مقابل کفار و غربی‌ها باید پاسخی داشت، زیرا وقتی به کسی تجاوزی می‌شود باید جواب آن تجاوز را همانند آن عمل

^۱ ولایی، کار در منابع اسلامی، ج ۱، ص ۳۲۴.

^۲ حکیمی، محمد؛ حکیمی، محمد رضا؛ حکیمی، علی؛ الحیاء، ج ۱، ص ۳۲۱.

است.^۱ اگر برنامه ریزی اقتصادی درست باشد و در خانواده ها و در بین همه اقشار اجرائی گردد، نتیجه آن این می شود که روی آوردن به اقتصاد ناسالم و غیر پویا و غیر اسلامی، که همان قاچاق کالا و روی آوردن به کالاهای بیگانگان است، کم رنگ و حتی ریشه کن می شود. اقتصاد صحیح و پویا، برای رشد سایر استعدادهای انسانی امکانات وسیعی فراهم می سازد و نداشتن نظام اقتصادی درست و ناکارآمدی آن باعث اختلال در امکانات رشد و شکوفایی دیگر بخش های زندگی انسان می شود. در جهان پیشرفته امروز، وجود قوانین و تصمیم های صحیح اقتصادی، می تواند سرنوشت و آینده یک جامعه را تحت تأثیر قرار دهد، تا جایی که گسترش تکامل معنوی یک جامعه و فراهم نمودن زمینه های اندیشه توحیدی و دفاع از کیان جامعه اسلامی و مبارزه با مفاسد اخلاقی و تامین بهداشت همگانی منوط به چنین اقتصاد سالمی است.

^۱ حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۴۲.

نتیجه گیری

چنین نتیجه شد که پیش از علوم اقتصادی، اسلام عزیز اهمیت تولید را درک کرده است. در کلام قرآن کریم و معصومین (ع) اهمیت تولید عیان بوده و در زمانی که منطق اقتصادی چنین مفهومی را درک نکرده بود، توصیه به کار تولیدی، واضح بود. توصیه شده که پول و سرمایه در راه تولید و سازندگی جامعه به کار گرفته شود و لذا مشاغل کاذب با نتایج نامطلوب، دارای کراهت خوانده شده است. سپس قواعد فقهی اجتماعی بحث شده که با منطق اقتصادی امروزه همخوانی دارد. قاعده اتلاف امروزه دقیقاً مصداق خام-فروشی منابع است. امروزه خام فروشی مصداق بارز اتلاف در جامعه ماست. با وجود جوانان بیکار که سرمایه-های نیروی انسانی شمرده می شوند، عدم ارزش افزوده کالاها، اتلاف سرمایه محسوب می شود. لذا به حکم قاعده اتلاف، می بایست با فرآوری منابع موجود در جامعه، آنها را با ارزش بیشتر فروخت و بدین صورت از سرمایه‌های انسانی بیکار نیز استفاده می شود. بدین صورت مصداق قاعده اتلاف در احکام شرعی رعایت شده است. جالب‌تر این که در بسیاری از موارد، خود شهروندان مشتری کالایی بوده که دارای منبع خودی است و به حکم ارزش افزوده و سرمایه انسانی بیگانه، دسترنج جامعه اسلامی هدر رفته و فقر گسترش می‌یابد. کشور ما برای سالیان متمادی، واردات بنزین انجام داده که با وجود منابع گسترده نفت خام، مصداق اتلاف محسوب می‌شد. هم‌اکنون با تولید و فرآورده منابع پتروشیمی و پالایشگاهی، گامی در جهت مبارزه با اتلاف برداشته شده است.

قاعده احسان نیز کمک و هم‌نوعی را توصیه می کند. بارها در جامعه مشاهده شده که عده کثیری، تنها با هدف اشتغال هم‌شهریان خود، اقدام به راه اندازی کارگاه تولیدی کرده‌اند. در واقع هدفی ماورای درآمدزایی، برخی افراد را به کار تولیدی تشویق کرده و آن هم تکلیف شرعی انسان‌ها در احسان به یکدیگر است. طبیعتاً اگر این دسته از افراد در جامعه زیاد باشند، معطل بیکاری در جامعه ریشه‌کن شده و می‌توان به آینده‌ای بهتر در نظام اقتصادی امید داشت. لذا تولیدکنندگان و کارآفرینان کشور می بایست وظیفه و نقش خطیر خود در جامعه اسلامی را درک کرده و از سوء استفاده از نیروی کار پرهیز کنند. طبیعتاً در شرایط

امروزه، عده ای از کارفرمایان از نیروی کار مازاد سوء استفاده کرده و کارگران نیز به واسطه نیاز به داشتن شغل، نهایت مدارا را با کارفرما به عمل می آورند.

به موجب قواعد دیگر فقهی همچون قاعده سبق، مومنان در کار خیر می بایست از یکدیگر سبقت گرفته و هر یک نسبت به عمل خود، تلاش بیشتری نمایند. نیاز است که افراد جامعه در توسعه کار تولیدی به خود زحمت داده و هر یک از دیگری سبقت گیرند. اگر جامعه تنها براساس تکلیف شرعی نسبت به کار تولیدی اهمیت دهد، نام اسلام در جهان را پرآوازه کرده و بدین جهت نه تنها کالاهای بی کیفیت خارجی را خریداری نمی کنند، بلکه زمینه برای صادرات اسلامی فراهم شده و این بیگانگان هستند که کالاهای دست رنج مسلمانان را خریداری می کنند. بر حاکم جامعه اسلامی نیز واجب است که زمینه برای توسعه فعالیت های تولیدی را فراهم داشته و ضمن حمایت هایی که از حکمرانی بر می آید، تسهیلات لازم را در اختیار تولیدکنندگان قرار دهد.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه .
۳. ابن ادريس حلی، السرائر، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، جلد اول، ۱۴۱۰ ه.ق.
۴. احسائی، ابن ابی جمهور، عوالی اللثالی، تحقیق، مجتبی عراقی، قم، مطبعة سيد الشهداء، چاپ دوم، جلد اول ۱۴۰۳ ه.ق.
۵. ایروانی، جواد، اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث، مشهد، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ اول، جلد دوم، ۱۳۸۴ ه.ش.
۶. برقی. ابی جعفر احمد بن محمد، المحاسن، قم، الجمع العاملی لاهل البيت عليهم السلام، چاپ سوم، جلد دوم ۱۴۱۶ ه.ق.
۷. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، قم، انتشارات حوزه علمیه قم، چاپ اول، جلد اول، ۱۳۹۰ ه.ش.
۸. حرعاملی، شیخ محمد حسن، وسائل الشیعه، تهران، مکتبه الاسلامیه، چاپ اول، جلد اول، ۱۳۸۳ ه.ق.
۹. حکیمی، محمد؛ حکیمی، محمدرضا؛ حکیمی، علی؛ الحیاه، قم، نشر اسلامی، چاپ دهم، جلد اول، ۱۳۵۳ ه.ش.
۱۰. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، مبانی اقتصاد اسلامی، تهران، سمت، چاپ اول، جلد اول، ۱۳۷۷ ه.ش.
۱۱. سبزواری، عبدالعلی، مهذب الاحکام، قم، دارالتفسیر، چاپ اول، جلد اول، ۱۴۳۰ ه.ق.
۱۲. صدر، سید موسی، اقتصاد در مکتب اسلام، قم، آل بیت، چاپ اول، جلد اول، ۱۳۷۸ ه.ش
۱۳. صدوق، محمد بن علی بابویه، من لا یحضره الفقیه، تهران، مطبع هال آفتاب، چاپ اول، جلد اول، ۱۳۷۶ ه.ق.
۱۴. طوسی، م، الخلاف، قم، انتشارات اسلامی، چاپ اول، جلد اول، ۱۴۱۷ ه.ق.

۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران، انتشارات علمیه اسلامیّه، چاپ سوم، جلد اول، ۱۳۶۴ ه.ش.
۱۶. متقی هندی، علاء الدین، کنز العمال، بیروت، مؤسسه الرساله، چاپ اول، جلد اول، ۱۴۰۹ ه.ق.
۱۷. مجلسی، م، بحار الانوار، بیروت، موسس الوفاء، چاپ سی ام، جلد پنجاه و هشت، ۱۴۰۳ ه.ق.
۱۸. محقق حلی، ج، شرایع الاسلام، قم، استقلال، چاپ سوم، جلد چهارم، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۹. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات قرآن، تهران، مرکز کتاب، چاپ اول، جلد اول، ۱۴۰۲ ه.ق.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، انتشارات درالکتب الاسلامیه، تهران، چاپ سی ام، جلد اول، ۱۳۷۲ ه.ش.
۲۱. نجفی، م، جواهر الکلام، بیروت، دارالحیا، چاپ هفتم، جلد چهل و سوم، ۱۴۰۷ ه.ق.
۲۲. ولایی، عیسی؛ کار در منابع اسلامی، تهران، موسسه کار و تامین اجتماعی، چاپ اول، جلد اول، ۱۳۷۸ ه.ش.
۲۳. یوسفی، محمدرضا، کلیات اقتصاد اسلامی، تهران، سمت، چاپ اول، جلد اول، ۱۳۸۵ ه.ش.